

Біттер О.А.,

д.е.н. Львівського державного аграрного університету

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА І РІВЕНЬ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

У статті розглянуто теоретичні, методологічні та прикладні аспекти проблеми підвищення рівня життя сільського населення і його взаємозв'язку з розвитком сільського господарства. Проведено оцінку сучасного рівня життя сільського населення Карпатського регіону. Обґрунтовано основні напрями підвищення рівня життя сільського населення.

The author is focused on the theoretical methodological and applied aspects of raising living standards of rural settlers and the factor of correlation of living standards with the level of agricultural development. Modern levels of the Carpathian settlers' living standards are evaluated in the research with. The main ways of raising living standards of rural settlers are grounded with.

Постановка проблеми. Упродовж 1990-2006 рр. спостерігається значний спад більшості показників рівня життя сільського населення. Основними його проявами стало погіршення харчування та забезпечення непродовольчими товарами і послугами внаслідок зменшення доходів. Безробіття, бідність, пияцтво та інші соціальні хвороби стали поширеним явищем у сільській місцевості. Процес соціалізації майбутніх поколінь відбувається у складних соціальних та економічних умовах. Деградація сільськогосподарського виробництва загрожує продовольчій безпеці країни. З особливою гостротою негативні процеси проявляються в сільській місцевості Карпатського регіону, де соціально-економічна криза виявилася глибшою, порівняно з іншими регіонами країни. Держава поки що не виробила ефективних важелів для регулювання цих процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблематики. Дослідженню окресленої проблеми присвячені роботи багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. Її не могли обійти своєю увагою найвидатніші економісти, соціологи, філософи сучасності та минулого. Теоретичні, методологічні та практичні аспекти проблеми зрос-

тання рівня життя сільського населення, його взаємозв'язок з розвитком сільського господарства висвітлені у працях вітчизняних учених І. Баланюка, В. Гейця, Г. Купалової, В. Куценко, В. Лагутіна, Е. Лібанової, В. Мандибури, І. Михасюка, О. Онищенко, М. Орлатого, Б. Пасхавера, І. Прокопи, В. Юрчишина. Водночас, поза увагою залишилися проблеми взаємозв'язку рівня життя з розвитком сільського господарства і АПК, демографічними та екологічними умовами, комплексності розвитку сільських територій.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є обґрунтування науково-методологічних основ і концептуальних підходів до вирішення проблеми підвищення рівня життя сільського населення, зростання ефективності сільського господарства, а також розробка рекомендацій щодо вдосконалення соціально-економічного механізму забезпечення добробуту сільських жителів.

Виклад основного матеріалу. Розвиток сільського господарства і рівень життя сільського населення тісно пов'язані між собою. Особливо тісний цей взаємозв'язок в умовах перехідної економіки, якій властиве періодичне виникнення соціально-економічних криз. У розвинутих економіках він менш тісний. У нашій країні найбільш складний період політичного становлення молодого держави, який супроводжувався надзвичайно глибокою соціально-економічною кризою, збігся з періодом роздержавлення і приватизації майна та земель колишніх колективних сільськогосподарських підприємств. Селяни отримали у приватну власність майнові та земельні паї. Саме це стало порятунком для багатьох сільських родин, які були позбавлені будь-яких засобів існування у зв'язку з масовим безробіттям.

Значно розширені особисті селянські господарства на тривалий час стали основою продовольчого забезпечення більшої частини сільського населення. Фізична здатність вести велике особисте господарство, вміння організувати в ньому виробничі процеси безпосередньо визначали рівень життя сільської родини. Економічне піднесення, яке розпочалося з початком нового століття, започаткувало зворотний процес – зниження залежності рівня життя сільського населення від розвитку сільського господарства, насамперед особистих селянських господарств.

У сучасних умовах практично кожне сільське домашнє господарство надає власному особистому господарству, яке є його органічною складовою частиною, свою працю, виробничі ресурси, частину наявної у приватній власності землі. Більшість сільських родин передають в оренду свої земельні та майнові

паї сільськогосподарським підприємствам. Зайняті в цих підприємствах, сільські жителікладають у них також свою працю. Доходами сільських домогосподарств від сільськогосподарської діяльності є: вироблені в особистих селянських господарствах сільськогосподарська продукція та продукти харчування, а також доходи від їх продажу на ринку; заробітна плата та дивіденди з сільськогосподарських підприємств, зокрема орендна плата за землю.

Проблема підвищення рівня життя населення зводиться, головним чином, до проблеми подолання бідності як неможливості, внаслідок нестачі коштів підтримувати спосіб життя, притаманний суспільству в конкретний період часу. Поширеним є також трактування бідності як неможливості підтримувати мінімальний рівень споживання, що визначається на основі фізіологічних, соціальних і культурно обумовлених нормативів.

Бідність – не просто певний низький рівень споживання. Вона уособлюється з психологічним знедоленням, основним проявом якого є знецінений імідж особи. Водночас бідні люди – соціально знедолені, оскільки позбавлені засобів для досягнення успіхів у суспільному житті. Але найтяжчим ярмом бідності є її здатність до самовідтворення. Ні сама бідна родина, ні її нащадки, переважно, не можуть змінити свій спосіб життя і вийти із зачарованого кола бідності.

Тривалий час у нашій країні відбувався процес скорочення виробництва і споживання продуктів харчування. Це суттєво знизило рівень продовольчої безпеки, яка є основою національної безпеки країни. В остаточному підсумку вона знаходить своє вираження у зниженні рівня життя і здоров'я населення. Однак чітко вираженим є покращання показників споживання основних продуктів харчування протягом 2003-2006 рр.

За даними балансу грошових доходів і видатків населення, упродовж 2001-2006 рр. сукупні доходи з розрахунку на одну особу в нашій країні зросли з 2446 до 7888 грн., тобто в 3,2 раза. У Карпатському регіоні темпи зростання грошових доходів були дещо вищими і становили 3,4 раза, однак наприкінці досліджуваного періоду середньодушовий показник у регіоні був на 13,9 % нижчим від середнього в країні – 6789 грн.

Дефляція грошових доходів населення показала, що в реальному обчисленні темпи їх зростання були значно нижчими. Упродовж 2001-2006 рр. реальний грошовий дохід з розрахунку на одну особу в Карпатському регіоні зріс з 2010 до 4744 грн., або ж на 136,0 %.

Основними чинниками зростання грошових доходів сільського населення стали певне пожвавлення у сфері зайнятості та підвищення рівня заробітної плати, зростання пенсій. Аналіз структури грошових доходів і сукупних ресурсів сільських домогосподарств Львівської області показав, що у грошовому вигляді селяни отримують 76,7 % своїх сукупних доходів. Надзвичайно низькою залишається питома вага оплати праці, яка у 2006 р. становила лише 36,3 %.

Найбільшу питому вагу у структурі грошових витрат сільських домогосподарств займають витрати на придбання продовольчих товарів. Упродовж 2001-2005 рр. їх абсолютний обсяг на одну особу зріс з 49,45 до 143,43 грн., тобто на 190,1 %. Частка цих витрат в загальному їх обсязі у 2005 р. становила 54,2 %. Це надзвичайно високий показник, особливо в умовах, коли значна частина потреб у продуктах харчування забезпечується за рахунок виробництва в особистих господарствах.

Доходи, що зростають, сільське населення спрямовувало, насамперед, на придбання одягу, взуття, товарів домашнього вжитку, а також на купівлю міндобрив, насіння, реманенту для ведення особистого господарства. Ступінь диференціації грошових витрат домогосподарств залежно від розміру середньодушових грошових витрат надзвичайно високий. У 2005 р. у Львівській області найбагатші домогосподарства (із середньодушовими сукупними витратами понад 720,0 грн. на місяць) витрачали за місяць на одну особу 949,75 грн., що в 7,7 раза більше від найбідніших домогосподарств. Зазначений коефіцієнт щодо продовольчих товарів становив 6,4 раза, непродовольчих товарів – 8,4, послуг – 28,7 раза. Як для сільського населення, яке не повинно вирізнятися високим рівнем диференціації доходів і витрат відповідно до характеру своєї діяльності, розраховані коефіцієнти надто високі й свідчать про надмірне соціальне розшарування на селі.

Коефіцієнт фондів як відношення між середніми значеннями грошових витрат всередині порівнюваних крайніх децильних груп домогосподарств за загальною їх сумою у Львівській області у 2006 р. становив 8,1, за витратами на купівлю продовольчих і непродовольчих товарів – по 7,4, послуг – 16,0.

Результати кластерного аналізу соціально-економічних умов формування рівня життя сільського населення з використанням 40 індикаторів, об'єднаних у 4 блоки, показали, що всі чотири області Карпатського регіону відзначаються відносно кращими, порівняно з іншими регіонами країни показниками. Львівську область віднесено до адміністративних регіонів

країни з найкращими об'єктивними передумовами зростання рівня життя сільського населення. Крім неї, до областей з дуже високим рівнем умов належать АР Крим, Одеська та Харківська області. Закарпатська, Івано-Франківська та Чернівецька області належать до регіонів із середнім рівнем сприятливості соціально-економічного середовища для формування високого рівня життя сільського населення.

Рівень життя сільського населення визначається обсягом і динамікою його доходів, рівнем і динамікою цін на товари й послуги. Зростання добробуту населення забезпечується лише в умовах випереджаючого збільшення доходів, порівняно з темпами зростання цін. Упродовж 2002-2006 рр. споживчі ціни в нашій країні неухильно зростали. Винятком став тільки 2002 р., коли спостерігалася дефляція. Інтегрований індекс інфляції за п'ять років становив 148,7 %. Ціни на споживчі товари зростали щорічно в середньому на 10,4 %.

Таблиця 1.

Цінова доступність продовольства в Карпатському регіоні

Основні продукти харчування	Фактичне споживання на душу населення у 2003 р.			Рациональні норми харчування		Рівень забезпечення рациональних норм, %
	Кг	Ціни, грн./кг	Витрати, грн.	Кг	Витрати, грн.	
М'ясо і м'ясопродукти	32,8	10,16	333,25	83	843,28	39,5
Молоко і молокопродукти	273,6	1,14	311,90	380	4,20	72,0
Яйця, штук	202	0,30	60,60	290	87,00	69,7
Риба і рибопродукти	8,9	6,21	55,27	20	124,20	44,5
Продукти тваринного походження	X	X	761,02	X	1487,68	51,2

Хліб і хлібопродукти	126,1	2,55	321,56	101	257,55	124,9
Картопля	173,2	1,09	188,79	124	135,16	139,7
Овочі й баштанні	101,3	2,28	230,96	161	367,08	62,9
Плоди, ягоди, виноград	34,5	2,79	96,26	90	251,10	38,3
Цукор	32,2	4,95	159,39	38	188,10	84,7
Олія	10,1	5,05	51,00	13	65,65	77,7
Продукти рослинного походження	X	X	1047,96	X	1264,64	82,9
Разом	X	X	1808,98	X	2752,32	65,7

Аналіз цінової доступності продовольства поряд із визначенням її рівня та платоспроможності населення щодо придбання продовольчих товарів дозволяє провести оцінку середньодушових доходів, за яких вдається забезпечити продовольчу безпеку сімей, їхнє споживання на рівні раціональних норм. Для забезпечення раціональних норм харчування за умови придбання продовольчих товарів лише в закладах торгівлі середньодушові продовольчі витрати в цінах 2003 р. повинні становити 2752,32 грн. за рік, тобто по 230 грн. за місяць (табл. 1).

Підвищення рівня життя сільського населення вимагає вироблення нових підходів до забезпечення комплексного розвитку сільських територій, зокрема проведення глибокого аналізу соціально-економічних умов розвитку всіх сільських населених пунктів з виділенням перспективних і самодостатніх регіонів, які володіють відповідним потенціалом для забезпечення достойного рівня життя населення, а також занепадаючих районів, які не спроможні забезпечити його власними силами. Основними складовими частинами комплексного розвитку сільських територій повинні стати напрями розвитку аграрного сектору, формування ефективної зайнятості сільського населення та збільшення його доходів, розвиток соціальної інфраструктури, реалізація природоохоронних заходів. Розробку й реалізацію коротко-, середньо- та довгострокових планів слід проводити

відповідно до пріоритетності заходів і фінансових ресурсів із широким обговоренням в органах місцевого самоврядування та забезпеченням підтримки з боку сільських громад.

Основною метою соціальної політики держави в сільській місцевості слід вважати подолання бідності та формування потужного середнього класу. Для цього необхідно суттєво збільшити доходи сільського населення, насамперед їх грошову частину. Підвищений критичний рівень грошових доходів сільських домогосподарств забезпечить не лише подолання бідності, але й створення соціально-економічних передумов для суттєвого зменшення розмірів особистих селянських господарств до передкризового рівня. Він розраховується, як критична величина, у разі перевищення якої сільські домогосподарства здатні забезпечити своє споживання на рівні раціонального споживчого бюджету за рахунок придбання продовольчих і непродовольчих товарів та послуг у закладах торгівлі. Це сприятиме залученню земельних угідь для використання в сільськогосподарських підприємствах, а також створенню стійкого попиту на продовольчі товари і забезпеченню високих показників ефективності сільськогосподарського виробництва. Використовуючи важелі податкової й фінансово-кредитної політики, органи державного управління повинні сприяти розвитку підприємництва в сільській місцевості, дрібного та середнього бізнесу; законодавчо закріпити мінімальні ставки погодинної заробітної плати та запровадити адміністративну відповідальність за їх недотримання; вирішити проблему пенсійного забезпечення та соціального страхування селян, адресності пільг і субсидій, що надаються найменш захищеним групам населення.

Стратегічними напрямками підвищення ефективності АПК як необхідної умови зростання рівня життя населення мають стати: цілеспрямована політика держави щодо підвищення доходів населення й стимулювання попиту, у тому числі на продовольчі товари; створення економічних умов, сприятливих для розвитку виробництва в сільськогосподарських підприємствах; покращання фінансово-кредитного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників; вдосконалення податкової політики щодо оподаткування підприємств АПК та суміжних галузей; поліпшення інвестиційної привабливості національної економіки, у тому числі регіональних АПК; вдосконалення ціноутворення на продукцію АПК й суміжних сфер економіки; вдосконалення міжгалузевих зв'язків, стимулювання різноманітних форм кооперації та агропромислової інтеграції; розвиток інфраструктури агропродовольчого ринку.